

Horváth János

A nyomtatott irodalom kora

*Vallásos irodalom. A magyar irodalmi nyelv megállapodása**

■ [...] Mint annak idején az írás a katolicizmussal, oly benső, szimbolikus összeforrottságban látszik most lenni nálunk (főképp a nemzeti nyelv területén) a nyomdászat a reformációval.

Irodalmi szempontból a reformációnak az a legnagyobb jelentősége, hogy – mint némi túlzással mondják – „felfedezte az anyanyelvet”. Jacob Grimm s vele együtt a német irodalmi nyelvnek egy történetírója nyíltan vallják, hogy az ő irodalmi nyelvük „egy protestáns nyelvjárás”. Mi ily messzire nem mehetünk; annyi azonban kétségtelen, hogy a latin nyelvűségnek – ha nem is mindjárt a detronizálásához, de egyeduralma megrendítéséhez a reformáció adta meg az első, erőteljes lökést.

Reformáció, nyomdászat és nemzeti nyelv: új, demokratikus energiaegység gyanánt lépnek fel s állanak szemközt a *katolicizmus, kézírás és latin nyelvűség* korábbi, rendi bástyája ellenében. A katolicizmus műveltségi tartaléka nagy múltú, magas fejlettségű, de latin nyelvűsége folytán csak a papi rend elitjére szorítkozik; magyar nyelvű fiókja viszont (a kolostori irodalom) csak nemrég alapoztatott meg, és sokkal kezdetlegesebb propagáló eszközzel (másolással) dolgozhatott, semhogy túlterjedve a rendi korlátokon, már kiterjedt laikus rétegekre támaszkodhatott volna. Mindamelllett, ha már fenyegetetése kezdetén megteszi azt, amit megtenni vagy száz évvel később úgyis kénytelen lett, ha megragadja új ellenfele fegyverét, s nemzeti nyelvű vallásos műveket nyomtat laikus hívei számára: kétségkívül igen sokat megmenthetett volna. De ezt nem tette s nem is tehetette, míg csak a maga kárán nem adatott okulnia. A vallás *laicizálása*; a papi rend és hívek közötti válaszfal ledöntésével az „egyetemes papság” gondolata; az egész hitélet demokratizálása: nem katolikus tan; márpedig nemzeti nyelvű vallásos irodalomnak nyomtatás útján a papi renden kívül állókhoz is eljuttatása e protestáns tan elfogadásával s megvalósításával, a tekintélyi alapon nyugvó hitesség veszélyeztetésével lett volna azonos. Ragaszkodnia kellett latin nyelvűségéhez, ezzel továbbra is állandósítania klérus és laikus világ rendi elkülönözöttségét, s mintegy megkötnie kezét, mikor ellenfele korlátlanul élhetett a nemzeti nyelv nagy, toborzó hatalmával.

A katolicizmus ezek folytán a XVI. századnak csaknem egész tartamára eltűnik a magyar nyelvű irodalom területéről, teljesen átengedi azt a reformációnak, maga pedig korábbi várába, a latin nyelvűség bástyáiba vonul vissza és

zárkózik el. Hatalmi köre szűkül, tekintélye hanyatlik; püspöki, káptalani birtokait a török, egyes főurak vagy a hitújításhoz szító birtokosok tartják lefoglalva, s alig egy-két hely kivételével sem tanító, sem tanítvány az egyházmegyékben, holott előbb minden káptalan virágzó oktatási központ volt; az alsópapság tudatlanságáról hiteles adatok szólnak; sok közöttük föl sincs szentelve; alig egy-kettő olvas könyvet, sőt akad, aki nyíltan megmondja, hogy felesége az ő grammatikája. A latin egyház tekintélye alól mind szélesebb körök vonják ki magukat s lépnek be a reformáció vonzó körébe, melynek papjai a tanultság akkori legjobb, külföldi forrásaiból merítettek, mely egyik iskolát, iskolai könyvtárt és nyomdát a másik után állítja fel, s híveit be tudja vonni a vallásos műveltség körébe a kezébe adott, anyanyelvén szóló nyomtatványok által.

A reformáció fontossága tehát irodalmi szempontból az, hogy a hitéletből kiküszöböli a latint, bevonultatja helyére a nemzeti nyelvet, s meghonosítja a könyvnyomtatást. Mindennek pedig többrendbeli következménye van. Első az írás végleges felszabadulása korábbi, többször említett, szimbolikus megkötöttségéből, s külön tanítható, hasznos formaismeret gyanánt való önállósítása és tanítása is, mondhatnók: laicizálása; az a körülmény, hogy az irodalmi művek terjesztése immár nyomtatás útján történik, leszálítja az írást korábbi kiváltságos helyzetéből, s egyenest az életbeli, gyakorlati szükségletek ellátására utalja. Ezáltal a gyakorlati élet maga is kénytelen-kelletlen közreműködik az irodalom közönségének elemi nevelésében, mert saját szükségletei kielégítése végett terjeszteni kényszerülven az írás ismeretét, terjeszti egyúttal azt a réteget, melyből az irodalom közönséget szedhet.

Másik következménye a *nemzeti nyelvet* illeti. Bevonul a magyar nyelv, s korlátlanul tért foglal a vallásos irodalom minden ágában. S e térfoglalás két irányban nevezetes az irodalmi nyelv szempontjából. Egyrészt nagyobb arányokban válik lehetővé az a folyamat, mely már a kolostori irodalommal megindult: a nyelv kiképzése a vallásos műveltség szolgálatára; másrészt pedig – s ez fölöttébb fontos – végbemeget az irodalmi nyelvnek, mely mindjárt legkezdetén oly messzire elidegenedett az élő nyelvtől, fokozatos nosztrofikálása. Mert ez a nyelv most már nem csak egy szűk körű

egyházi rendhez szól, hanem a felekezet minden írni-olvasni tudó tagjához, a laikus nagyközönséghez: hovatovább közlelnie kell az élet nyelvéhez, illetőleg ebből is egyre többet merítenie a maga céljaira. A reformáció korában fokozatos magyarosodás, sőt mai fogalmaink szerint népiesedés megy végbe a magyar irodalmi nyelvben.

Végül harmadik következménye, minek elérésében már a két előbbinek is része van: az olvasóközönség laicizálása. Azelőtt csak elvétve történhetett meg, hogy papon, szerzetesen, apácán kívül más valaki (egy-egy világi, főrangú nő) magyarul írt könyv iránt érdeklődjék. A protestáns vallási irodalom a hívek egyetemét, bármily foglalkozású laikusok összességét közönségnek tekinti. S bár a rendiség ez áttörését vallásos irodalom számára hajtja végre, mégis laicizálása ez a közönségnek, s mintegy azon tétel kihirdetésével ér fel, hogy a könyvolvasás nemcsak egyházi funkcionáriusok joga és kötelessége, hanem joga és kötelessége minden embernek; s tesz is róla (iskolázással), hogy e jogával mennél több ember élhessen. *Közönséget* a szó igazi értelmében a reformáció nevel irodalmunkban először. Éspedig egyéni kritikával olvasó közönséget (vö. a reformáció individualisztikus jellegével!). S ezzel, bár nem azt célozta, meg volt törve a jég a profán irodalom számára is.

Nevel azonban nemcsak közönséget, hanem írókat is. A középkori magyar nyelvűség egyszersmind az írói névtelenség kora; a katolicizmus közkincséből merít, fordít magyarra a kolostori író; eredetijére utal olykor, de magát csak a legkivételesebb esetekben nevezi meg; a másolás útján való terjesztés közben az írói tulajdonjog szinte elvész, mert a „könyv” fogalma még nincs mai értelemben megállapodva. A könyv akkor alig jelent egyebet, mint könyv alakba összefűzött kisebb-nagyobb mennyiségű papírlapot, melybe tulajdonosa innen is, onnan is bejegyzti a kedvére valót. Így jönnek létre a sokszor fölöttébb vegyes tartalmú, különféle szerzők műveiből merítő kódexek. A könyvnek, mint „műegység”-nek a fogalma nincs még megállapodva, s épp az írásbeliség miatt nincsen. A nyomtatás véglegesíti a könyvfogalom kialakulását. A szerző nyomdába adja kéziratát, módjában van ellenőrizni, korigálni a szedést, műve végleges, változatlan formáját megállapítani: ez már első lépés a műegység felé. A második lépés megtételét, hogy ugyanis ez egyediség a szerző megnevezésével is kifejezésre jusson, ha semmi más, hát reákönyvesíti hovatovább a könyvforgalom növekedése, a könyvtári üzem: az árucikk megnevezhetőségének a szükségé. Nevek kerülnek forgalomba; művek kedveltsége írók népszerűségét jelenti; s az írásbeliség átmeneti állapota után, mely a szóbeli hagyományozáshoz még sokban hasonlóan nehezen tudja érvényesíteni a szerzői jogot, az író személye a köztudat világa elé lép, a személyi helytállás és felelősség érzete az írásban nagyobb

éberségre, gondra, önfegyelmzésre készíti, majd írói becsvágyát is ébreszti, fokozza. Protestáns felekezeteknek egymás közötti s a katolicizmus ellenében folytatott irodalmi harcai, hitvitái a személyes helytállás kötelezettségével jelentékenyen hozzájárulnak az írók egyénítéséhez. Mikor Pázmány vitázó ellenfeleinek a *Kalauzt* latinra kell előbb lefordítaniok, hogy idegen segítséggel méltóbban megadhassák rá a feleletet: nemcsak a felekezet, hanem az írói egyéniség szenved egyik félen a legsúlyosabb vereséget, s aratja a másikon legszembe-tűnőbb diadalát.

De ezzel már időben is előbbre jutottunk.

Mire ugyanis a század végével a visszaszorított katolicizmus föleszmél, a nemzeti nyelv már visszavíthatatlan állást foglalt el az irodalomban; s az ellenreformáció nem tehetett mást, mint hogy kövesse ellenfelét az irodalmi demokratizmus területére, s ott saját fegyverével, a nemzeti nyelvvel vegye föl ellene a harcot. Így lett kénytelen maga a katolikus egyház is részt venni (saját érdekében) a latin nyelv egyeduralmának megrendítésében. A hitvitákban vereséget szenvedhetett egyik vagy másik felekezet érdeke, de e felekezeti érdekek harcából nagy nyereség háramlott az irodalmi nyelvre; s a latin egyház legnagyobb fia, a magyar katolicizmus megmentője, Pázmány Péter vált a magyar irodalmi nyelvnek legerőteljesebb, leghivatottabb idomítójává. Kimondhatjuk: a XVI–XVII. század folyamán a vallási s azzal kapcsolatos ájtatossági, erkölcsös és oktató irodalomban megtörtént a magyar nyelv irodalmi nemesítése, a latinnal való egyenjogúsítása. E folyamatot a reformátorok kezdték, a katolikus ellenhatás férfiai folytatták és tetőzték be. A középkori magyar műveltség egységes volt a katolicizmusban; a reformáció szakadást idézett elő benne; de bár politikai szétdaraboltság is a bomlasztás művén dolgozott, a szakadás következtében beállott harcok emelték fel a nemzeti nyelvet valóban irodalmi rangra, mintegy formai biztosítékát előlegezve az „irodalmi nyelv” egységében annak a későbbi lelki összeforrásnak, mely a XVIII. század végétől kezdve a „nemzeti” eszme jegyében indul meg tisztult öntudattal. A latin nemzetköziségtől kaptuk e földön első erkölcsi egységünket: a hitbelit, a katolicizmusban; viszont az egységes magyar irodalmi nyelv kiképzése teremti meg alaki feltételét a következő korszakban megvalósulandó új erkölcsi egységnek: a nemzeti közösségnek. A hitegység megbontása és az irodalmi nyelv kiképzése által a nemzeti egység öntudatának alaki előkészítése: a XVI–XVII. századi magyar irodalom nagy jelentősége.

JEGYZETEK

- * HORVÁTH János: *A magyar irodalom fejlődéstörténete* [1922–1923]. Előszó BARTA János, utószó KOROMPAY H. János, Bp., Akadémiai, 1976, 87–90.